

САМООСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ ЯК СКЛАДОВА ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

У статті розкрито сутність процесу формування самоосвітньої діяльності. Розвиток самоосвітньої діяльності представлено у вигляді рівнів, які послідовно змінюють один одного. Відзначається особливий вплив пізнавального інтересу, зовнішньої та внутрішньої мотивації, різного роду мотивів та самокерованості навчальним процесом на розвиток самоосвітньої діяльності від зовнішньо керованої до діяльності самоствердження й перетворення. Підкреслюється важливість пізнавального характеру в контексті самоосвітньої діяльності

Ключові слова: самоосвіта, самоосвітня діяльність, пізнавальний інтерес, мотиви, мотивація, самокерованість.

В статье раскрыта сущность процесса формирования самообразовательной деятельности. Развитие самообразовательной деятельности представлено в виде последовательно сменяющихся друг друга уровней. Отмечается особое влияние познавательного интереса, внешней и внутренней мотивации, различных мотивов и самоуправления учебным процессом на развитие самообразовательной деятельности от внешне управляемой до деятельности самоутверждения и преобразования. Подчеркивается важность познавательного характера в контексте самообразовательной деятельности.

Ключевые слова: самообразование, самообразовательная деятельность, познавательный интерес, мотивы, мотивация, самоуправление.

The article reveals the essence of the process of forming self education whose development is presented as successive stages as well as highlights particular influence of the cognitive interest, external and internal motivation, a variety of motives and self directing in learning on the development of self education ranging from externally directed to self-reinforcing and transforming activities. The author also emphasizes the importance of the cognitive perspective in the context of self learning activity.

Key words: self-education, self-educating activities, cognitive interest, motives, motivation, self-directing.

Актуальність дослідження проблеми організації самоосвітньої діяльності студентів визначається стратегічними цілями й задачами модернізації освіти в Україні. Новий вектор розвитку освіти передбачає активізацію самоосвітньої діяльності самого студента, яка передбачає безперервну освіту протягом життя в умовах швидкого оновлення знань.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, де розглядаються питання самоосвіти, показав, що на сьогодні вивчені важливі питання теорії та практики самоосвіти. Визначено сутність, функції, особливості самоосвіти, її місце в професійній діяльності (А. Громцева, Н. Кузьмін, І. Наумченко, Г. Сухобська та ін.); розглянуто її історичні та соціальні аспекти (А. Айзенберг, Б. Райський, М. Скаткін, О. Шукліна та ін.); досліджено шляхи та засоби формування потреби в самоосвіті (В. Буряк, Т. Климова, І. Редковець та ін.); проаналізовано організацію самоосвіти та керівництво нею (Т. Климова, Г. Серіков, А. Усова та ін.); розкрито проблеми практичної та психологічної

підготовки учнів до самоосвіти (Г. Закіров, І. Колбаско, Н. Іванова, В. Маралов, Г. Сабірова, В. Сластьонін, Л. Уткіна та ін.) тощо.

Вивчення психолого-педагогічної літератури, яка присвячена проблемі формування готовності до самоосвіти на різних вікових етапах, а також досліджень з історії самоосвітньої практики (П. Каптерев, А. Громцева, А. Айзенберг, О. Шукліна та інші) дозволило виокремити основні етапи розвитку феномену самоосвіти й формування самоосвітньої діяльності.

Мета статті розкрити сутність процесу формування самоосвітньої діяльності, у якому вона представлена у вигляді рівнів, які послідовно змінюють один одного, а також визначити специфіку впливу пізнавального інтересу, зовнішньої та внутрішньої мотивації, самокерованості та різного роду мотивів на розвиток самоосвітньої діяльності від зовнішньо керованої до діяльності вищого рангу.

У своєму дослідженні М. Солдатенко зауважує, що людина за своєю природою є самоорганізуючою системою, здатною до самоуправління своїм навчанням і розвитком. Отже, де б і в кого вона не вчилася, фактично вона завжди навчається сама. Що ж стосується студента, то його можна лише незначною мірою вважати об'єктом навчання й виховання, фактично він завжди постає як суб'єкт свого навчання й розвитку. Викладач може лише допомогти в процесі самоосвіти, скерувати її. Навчити можна лише того, хто хоче навчатися. Сутність самоосвіти полягає у свідомій самоорганізації процесу засвоєння знань і набуття необхідних навичок. Вона сприяє розвитку й удосконаленню рис, здібностей, умінь особистості користуватися методами самовиховання, самонавчання та саморозвитку. Ефективність самоосвіти залежить від цілого комплексу умов, головною серед яких є стійка мотивація, тобто система мотивів, які визначають конкретні форми діяльності й поведінки людини [4].

На початковому етапі свого розвитку, як зазначає С. Суслонова, самоосвіта є ситуативною, стихійною, неусвідомленою активністю, яка виникає на основі орієнтовного рефлексу. Вона має нецілеспрямований, несистематичний характер і самим суб'єктом навчання нерідко не усвідомлюється й не контролюється. Таке пізнання нерідко характеризується дифузністю інтересів, відсутністю чіткої спрямованості на певний предмет або область знань. Збудниками такої активності є фактори зовнішнього середовища, які стихійно виникають та спричиняють мимовільну увагу й ситуативний інтерес [5].

На наступному етапі ця активність набуває зовнішньої детермінації, виконується під впливом зовнішніх факторів, зокрема, під впливом педагога й набуває деякої цілеспрямованості (при чому ціль задається зовні й може не усвідомлюватися самою особистістю), систематичності (також під зовнішнім керуванням). Така самоосвіта характеризується зовнішньою мотивацією, спонукається вимогою викладача або категоричною необхідністю практики професійної діяльності.

У подальшому відбувається зростання суб'єктності, цілеспрямованості самоосвітньої активності, її самокерованості; вона набуває рис діяльності. На етапі самоосвітньої діяльності процес пізнання стає повністю самостійним, тобто в ньому присутні як самокерованість, так і внутрішня детермінація, яка виявляється у внутрішній мотивації пізнавального процесу. Така самоосвітня діяльність також знаходиться у процесі розвитку, до того ж, тим показником, який характеризує перехід самоосвітньої діяльності від одного рівня до іншого, є мотивація.

Якщо на початку свого розвитку ціль самоосвіти визначається, головним чином, утилітарно-практичними мотивами, то надалі у своєму розвитку самоосвітня активність трансформується в керовану суб'єктом навчання діяльність, яка спонукається прагненням до постійного самовдосконалення, самореалізації.

Відповідно до предметно-функціональної класифікації видів діяльності, запропонованої В. Єжеленко, розвиток самоосвітньої діяльності можна представити

у вигляді рівнів взаємодії, що послідовно змінюють один одного, самозатвердження, перетворення, пізнання, самовираження, служіння [3].

На рівні взаємодії самоосвіта стає внутрішньо мотивованою й спонукається прагненням брати участь у груповій роботі, бажанням стати цікавим співрозмовником, досягнути загальної ерудованості. На цьому рівні самоосвітня діяльність набуває нерідко колективних форм, але участь студентів у таких об'єднаннях диктується, головним чином, бажанням спілкуватися й взаємодіяти з однолітками.

На рівні самозатвердження самоосвітня діяльність мотивується репутацією, здійснюється за мотивами статусу найкращого студента в групі. Нерідко студенти беруть участь у науково-дослідницькій роботі задля отримання певного статусу в групі, набуття авторитету серед одногрупників або поваги викладачів.

На рівні перетворення основними мотивами здійснення самоосвітньої діяльності виступають мотиви підготовки до професійної діяльності або її вдосконалення. Студенти в такому випадку надають явну перевагу тим галузям знань, які, на їхню думку, мають безпосереднє відношення до їх майбутньої професії.

На рівні пізнання самоосвітня діяльність спонукається, перш за все, пізнавальною потребою й пізнавальним інтересом, причому це вже не ситуативний інтерес, який викликаний цікавістю предмета, використанням ігрових і наочних прийомів, а пізнавальний інтерес як особистісне утворення. Такий пізнавальний інтерес вирізняється сталістю й глибиною. Пізнавальна потреба стає ненаситною; людина ставить питання, знаходить на них відповіді, і кожна знайдена відповідь породжує нові питання. Діяльність пізнання в такому разі супроводжується позитивними емоціями.

На рівні самовираження самоосвітня діяльність відрізняється творчим характером, набуває риси наукової діяльності. Участь у науковій роботі на даному рівні мотивується не стільки бажанням проявити себе й набути позитивної репутації, скільки прагненням реалізувати свій особистий потенціал, потребу в творчості. Сама наукова робота набуває творчого характеру, відзначається науковою новизною дослідження.

Дослідження С. Суслонової психологічних особливостей студентського віку показало, що основними мотивами навчальної діяльності студентів є мотив уникання невдач, мотив афіліації й мотив досягнення [5].

Мотив уникання невдачі є притаманним для студентів, які, як правило, дотримуються інструкції, не довіряючи собі під час прийняття рішення стосовно способів виконання навчальної роботи.

Мотив афіліації розуміється як відкритість для спілкування, прагнення до створення позитивних емоційних відносин з іншими людьми. Мотив афіліації розглядається як найбільш типовий для студентського віку: студентське життя бачать виключно як взаємодію й взаємну допомогу в суспільстві.

Мотив досягнення розглядається як прагнення до успіху, готовність до інтелектуальної напруженості задля його досягнення. Він стимулює покращення досягнутих результатів, оволодіння сучасними технологіями, заняття науковою роботою. Мотив досягнення корелює в студентів із креативністю й автономністю під час прийняття рішень, що кваліфікує людей, здатних до здійснення наукової діяльності. В особистісному плані такі студенти характеризуються високою активністю, ініціативністю, прагненням до розв'язання важких задач, зокрема й життєвих.

Відповідно до вищеназваних мотивів, можна дійти висновку про те, що в студентські роки самоосвітня діяльність розвивається від зовнішньо керованої, яка спонукається вимогами викладача й необхідністю виконання програми (мотив уникнення невдачі), до діяльності взаємодії (мотив афіліації) і самозатвердження й перетворення (мотив досягнення: набуття статусу або професійне становлення). Завданням освітнього процесу в такому разі є сприяння прогресивному розвитку самоосвітньої активності й діяльності студента, та, за наявності можливості, виведення його на більш якісний рівень – рівень пізнання.

Вивчення вітчизняної й зарубіжної психолого-педагогічної літератури (А. Айзенберг, А. Громцева, Ю. Калугін, П. Каптерев, Г. Сухобський, Є. Шукліна) показало, що перехід самоосвітньої діяльності на більш високий рівень є можливий лише в разі перебування студента в позиції дослідника, активного шукача істини, який має такі риси, як відкритість усвідомлення, здібність до сприйняття й критичного осмислення інформації, свобода від ілюзій, стереотипів й упереджень, які було набуто в попередньому досвіді, здібність переглядати свої погляди в процесі наукового пошуку, здібність застосовувати до отриманих знань стандарти ясності, точності, логіки, закономірності, значущості, глибини [5].

Вивчення окресленого питання показало, що самоосвітня діяльність базується на активізації пізнавальних інтересів (В. Вергасов, М. Виноградова, Л. Герасименко, Л. Жарова, С. Заскалета, І. Первін) та самостійності суб'єкта навчання (Л. Головка, М. Касьяненко, В. Козаков, Л. Онучак, М. Солдатенко).

Процес організації самоосвітньої діяльності студентів реалізується залежно від їхньої готовності до самоосвіти в орієнтовному, змістовому, операційному, психологічному аспектах, які попередньо вивчаються педагогом задля надання індивідуальної допомоги кожному в реалізації поставленого завдання [1].

У процесі дослідження самоосвіти багатьма вченими, зокрема А. Громцевою, було визначено такі структурні компоненти [2, с.24-28]: 1) мотиваційно-ціннісний (активність, прагнення, усвідомлена особистісна настанова на самовдосконалення в

інтелектуальній сфері); 2) організаційний (чітка побудова самоосвітньої діяльності, цілеспрямованість, сконцентрованість, самокерування, саморефлексія у пізнавальній діяльності); 3) процесуальний (самокерування рухом від пізнавальної мети до результату засобами самостійно організованої пізнавальної діяльності, функціональність знань, умінь, навичок, їх самостійне удосконалення); 4) інформаційний (здатність працювати з інформацією, інформаційними технологіями задля задоволення потреб власної самоосвіти, самореалізації). У контексті нашого дослідження саме компонент, пов'язаний із самокеруванням рухом від пізнавальної мети до результату засобами самостійно організованої пізнавальної діяльності, функціональністю знань, умінь, навичок, їхнім самостійним удосконаленням, є найбільш актуальним і заслуговує особливої уваги.

До структури самоосвіти, на думку Н. Бухлової, належать такі компоненти: мотиваційний, пізнавальний, емоційно-вольовий (особистісний) і змістовно – процесуальний (технологічний).

На ґрунті аналізу психолого-педагогічних досліджень, що торкалися такого складного та комплексного явища, як самоосвітня діяльність, можемо дійти висновку, що його складність полягає в неоднороззначності трактування змісту поняття «самоосвіта», досить часто проводиться аналогія між поняттями «самоосвіта», «самовиховання», «саморозвиток», «самовдосконалення», іноді вживаються ці терміни як слова-синоніми, часом відбувається підміна одного поняття іншим, або власне поняття «самоосвіта» розглядається досить однобічно. Сучасний освітній процес вищої школи гостро потребує організації навчально-пізнавальної діяльності студентів із метою формування в них культури самоосвітньої діяльності. Беручи участь у навчальному процесі і усвідомлюючи свою відповідальність за здобуті знання, студент максимально використовує весь свій інтелектуальний і творчий потенціал, що сприяє високій якості виконання завдань і повноті засвоєних знань та є необхідною умовою готовності до самоосвітньої діяльності. Перехід самоосвітньої діяльності на більш високий рівень є можливий лише в разі перетворення студента в позиції дослідника, активного шукача істини. Під час засвоєння навчального матеріалу й накопичення досвіду інтеграції навчально-пізнавальної і самоосвітньої діяльності відбувається самовдосконалення й самореалізація суб'єкта навчання. Але незважаючи на чисельність і розмаїття точок зору щодо сутності самоосвіти та самоосвітньої діяльності, усі дослідники одноставні в тому, що пізнавальний характер є основним у контексті здійснення самоосвітньої діяльності. Основою самоосвіти й самоосвітньої діяльності є знання, що отримані в процесі навчально-пізнавальної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бухлова Н. В. Сутнісний зміст поняття «самоосвітня компетентність» [Електронний ресурс] / Н. В. Бухлова. – Наукова скарбниця освіти Донеччини. – № 1. – 2008. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nsod/2008_1/zmist.htm.
2. Громцева А. К. Формирование у школьников готовности к самообразованию : [учеб. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов] / Ангелина Константиновна Громцева. – М. : Просвещение, 1983. – 144 с.

3. Ежеленко В. Б. Новая педагогика массовой школы. Теоретическая педагогика : теория и методика педагогического процесса : [учеб. пособие] / Вячеслав Борисович Ежеленко ; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2005. – 467с.
4. Солдатенко М. М. Теорія і практика самостійної пізнавальної діяльності : [монографія] / Микола Миколайович Солдатенко. – К. : Видавництво НПУ імені М.П.Драгаманова, 2006. – 198 с.
5. Суслонова С. А. Развитие самообразовательной деятельности студентов на основе формирования информационной компетенции специалиста XXI века : [текст] / С. А. Суслонова // Язык и межкультурная компетенция: сборник статей по материалам международной научно-практической конференции 28-29 марта 2007 / [под общ. ред. Э. И. Цыпкина]. – Петрозаводск : Издательство КГПУ, 2007. – С. 176–180.

Рецензенти: Малихін О. В., д.пед.н., професор;
Гаманюк В. А., д.пед.н., професор.

© Карпюк В. А., 2013

Дата надходження статті до редколегії 06.05.2013 р.

КАРПЮК Валентина Андріївна – викладач кафедри німецької мови і літератури з методикою викладання, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Коло наукових інтересів: самоосвітня діяльність, пізнавальний інтерес.